

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. Wydział Nauk Społecznych

MARIUSZ GAJEWSKI

ORCID: 0000-0001-6454-5876

mariusz.gajewski@upjp2.edu.pl

Rodzina i jej doświadczenie emigracyjne w kontekście wielokulturowości. Wybrane zagadnienia

---

Family and Its Emigration Experience in the Context of Multiculturalism: Selected Issues

PROPOZYCJA CYTOWANIA: Gajewski, M. (2023). Rodzina i jej doświadczenie emigracyjne w kontekście wielokulturowości. Wybrane zagadnienia. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 36(1), 81–92. DOI: 10.17951/j.2023.36.1.81-92

ABSTRAKT

W artykule podjęto kwestie związane z migracją/emigracją osób indywidualnych i ich rodzin oraz zwrócono uwagę na specyfikę i rozmiar współczesnej emigracji, podkreślając znaczenie wyjątkowego kontekstu historycznego współczesnej relokacji osób, zarówno propagacji pandemii COVID-19, jak i olbrzymiej fali uchodźców z dotkniętej wojną Ukrainy. Celem było omówienie wybranych, ważnych dla współczesnej migracji/emigracji korelatów kształtujących tożsamość rodziny i jej członków przebywających w środowisku zróżnicowanym kulturowo. Wielokulturowość jako wartość sama w sobie zasadniczo współcześnie nie jest kwestionowana, niemniej praktyka życia codziennego wskazuje, że dla wielu osób stanowi realne praktyczne wyzwanie. W związku z tym wyróżniono podmiotowe i społeczne determinanty uczenia się i asymilowania kultury oraz budowania tożsamości rodzinnej i indywidualnej. Podkreślono również wartość procesu edukacji i wychowania rodzinnego jako czynnika wspierającego proces adaptacji do warunków emigracji respektującej wielokulturowość.

Słowa kluczowe: rodzina; kultura; wielokulturowość; emigracja; edukacja; wychowanie

WPROWADZENIE

Migracje XXI w., rozumiane jako zjawisko społeczne, zasadniczo nie są niczym nowym, wszak człowiek przemierza lądy i oceany od najdawniejszych czasów. W czasach, kiedy pokonywanie tysięcy kilometrów nie stanowi większego

problemu, a rozwój globalnych mediów diametralnie skrócił dystans pomiędzy ludźmi zamieszkującymi odległe kontynenty, migracje ludzkie nabrały nowego charakteru. Porównując motywy migracji lat minionych z obecnymi, obserwujemy ich ewolucję i zmianę okoliczności, w których się rodzą i dojrzewają.

Wskazuje się, że zasadnicza większość ludzi migruje z przyczyn związanych z pracą, rodziną i nauką, a także w wyniku działań wojennych toczonych w różnych częściach świata (Bernard, Kalemba, 2022, s. 338; Wilson, 2010, s. 192). Wiele osób indywidualnie lub wraz z rodzinami opuszcza swoje domy i kraje, uciekając przed konsekwencjami skrajnych konfliktów politycznych, etnicznych czy wojennych. Niewątpliwie prześladowania, katastrofy i działania militarne generują specyficzną grupę emigrantów i uchodźców, wymagających specjalnego wsparcia.

Życie w warunkach emigracji związane jest z koniecznością zmierzenia się z wielokulturowością, a więc konfrontacji siebie, własnych wartości i ideałów, szeroko rozumianej kultury, religii i tradycji z odmiennym układem wartości, norm i zasad. Nie bez znaczenia dla procesu adaptacji do warunków migracji ma cykl życia, w którym znajdują się poszczególne osoby i ich rodziny (Aboim, Vasconcelos, 2019; Brückner, Mayer, 2005).

Pełne omówienie całego spektrum zmiennych osobistych i społecznych warunkujących formowanie się tożsamości osobistej i rodzinnej niewątpliwie przekracza zakres niniejszego opracowania. Zasadniczym celem jest jedynie przedstawienie i omówienie wybranych korelatów tożsamości rodzinnej i indywidualnej osób przebywających w warunkach emigracji. W sytuacji dynamicznych przemian związanych z wojną w Ukrainie oraz z wciąż aktywną propagacją pandemii COVID-19 dyskusja nad uwarunkowaniami kulturowymi osób i ich rodzin wydaje się być przedsięwzięciem aktualnym i uzasadnionym. W pierwszej części przedstawiono najnowszą ogólną skalę szeroko rozumianej migracji/emigracji w odniesieniu do sytuacji międzynarodowej i Polski. Następnie omówiono wybrane kwestie związane z pojęciem kultury oraz tożsamości osobistej i rodzinnej. Namysł nad tożsamością rodziny przebywającej na emigracji wpisuje się w szeroki dyskurs pedagogicznej refleksji nad rodziną. Odwołanie do statystyk i psychologiczno-socjologicznych rozróżnień wybranych schematów funkcjonowania człowieka w warunkach emigracji w niniejszym opracowaniu pełni funkcję pomocniczą, mającą na celu osadzenie refleksji w szerszym, interdyscyplinarnym kontekście badań specyfiki współczesnej migracji/emigracji.

WSPÓŁCZESNA SYTUACJA MIGRACYJNA NA ŚWIECIE I W POLSCE

Jak wynika z wielu opracowań i analiz, niewątpliwie do najważniejszych czynników zmieniających dynamikę migracji należą: propagacja pandemii COVID-19, która przyczyniła się do spowolnienia migracji, oraz toczona od

ponad roku wojna w Ukrainie, która doprowadziła do wielomilionowej migracji, określanej jako najliczniejsza od czasów II wojny światowej (McAuliffe, Triandafyllidou, 2021, s. 21).

Z globalnych szacunków Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) wynika, że w 2020 r. na świecie było około 281 mln migrantów międzynarodowych, co odpowiada 3,6% światowej populacji. Dynamika migracji lat minionych została zachwiana w latach 2021–2022. Najpierw odnotowaliśmy swoisty „beZRUCH” związany z pandemią COVID-19, który ogarnął społeczności na całym świecie, a następnie doszło do wybuchu migracyjnego w wyniku wypowiedzenia przez Rosję wojny w Ukrainie (McAuliffe, Triandafyllidou, 2021, s. 21).

Zgodnie z danymi UN Refugee Agency (UNHCR), Agencji ONZ ds. uchodźców, globalnej organizacji zajmującej się ratowaniem życia, ochroną praw i budowaniem lepszej przyszłości dla uchodźców oraz społeczności przymusowo przesiedlonych i bezpaństwowców, od początku wybuchu wojny w dniu 24 lutego 2022 r. szacuje się, że granicę Ukrainy przekroczyło ponad 15,5 mln osób. Co więcej, około 7,8 mln indywidualnych uchodźców z Ukrainy zostało odnotowanych w Europie, a 6,5 mln osób uznaje się za wewnętrznych przesiedleńców w Ukrainie (UNHCR, 2023).

Sytuację emigracyjną Polaków z okresu 2004–2020 ukazują dane zgromadzone przez Główny Urząd Statystyczny (2021). Wynika z nich, że w 2020 r. liczba Polaków przebywających czasowo w innych krajach zmniejszyła się w stosunku do roku poprzedniego. Pod koniec 2020 r. poza granicami Polski przebywało czasowo około 2239 tys. stałych mieszkańców naszego kraju, tj. o 176 tys. (7,3%) mniej niż w 2019 r. W Europie przebywało około 1973 tys. osób (o 161 tys. mniej niż w 2019 r.), przy czym większość z nich (około 1339 tys.) w krajach członkowskich Unii Europejskiej (UE). Biorąc pod uwagę kraje UE, należy wskazać, że najwięcej polskich emigrantów przebywało w Niemczech (706 tys.), Holandii (135 tys.) i Irlandii (114 tys.).

Ważną kwestią, na którą warto zwrócić uwagę w kontekście przedstawionych danych na temat migracji/emigracji, jest to, że przebywanie w kraju urodzenia w przeważającej mierze pozostaje dla społeczeństwa normą. Zdecydowana większość ludzi nie migruje poza granice państwa, obserwujemy natomiast sporą grupę przemieszczającą się w obrębie własnych krajów.

Przemieszczanie się osób indywidualnych w nowe miejsca, zarówno we własnych krajach, jak i poza ich granice, wiąże się z koniecznością wejścia w nowe interakcje społeczne o charakterze międzykulturowym. Nawet w obrębie granic państwowych zamieszkanie w innym mieście oznacza konieczność uwzględnienia kultury lokalnej. W przypadku emigracji różnice międzykulturowe są silniej widoczne. Przebieg procesu adaptacji kulturowej i wchodzenie w interakcje społeczne niewątpliwie wiążą się z autoidentyfikacją osób migrujących, wyznawanymi wartościami, odziedziczoną kulturą, świadomością

historyczno-narodową i ich bieżącą sytuacją, w której znaleźli się w wyniku decyzji o emigracji.

Wielokulturowość XXI w. jest więc nie tylko ideą, ale i rzeczywistością, swoistym faktem, z którym osoby indywidualne i całe rodziny konfrontują się w sposób szczególny w warunkach życia poza granicami swojego kraju (Kempny, Kapciak, Łodziński, 1997; Szczurek-Boruta, 2013).

KULTUROWE KORELATY PRZEBYWANIA NA EMIGRACJI

Nikitorowicz (2014, s. 171), pisząc o kulturze człowieka, stwierdził, że stanowi ona o jego bycie, jest jego swoistym „oprogramowaniem” w zakresie „języka, literatury, sztuki, muzyki, śpiewu, tańca, pracy i wypoczynku, stylu ubierania się, kuchni, ideałów, wartości, wzorów, postaw, strategii rozwiązywania problemów, komunikacji, kontrolowania emocji, koncepcji rozwoju, dążeń i aspiracji itd.”.

Istnieje wiele definicji kultury, które uwzględniają to, jaki ma ona wpływ na kształtowanie się zachowania jednostek i całych społeczeństw. Nie bez znaczenia dla rozumienia współczesnej kultury jest jej wyjaśnienie w aspekcie historycznym i społecznym. W pierwszej kolejności należy zdecydowanie odróżnić wielokulturowość od multikulturalizmu, który stanowi raczej ideologię niż stan współwystępowania na jednym terenie różnych kultur (Mazurkiewicz, 2020).

W literaturze przedmiotu kategoria wielokulturowości jest lub może być traktowana jako: teoria, ideologia, doktryna, program, polityka, wartość, ruch społeczny itp. (Sadowski, 2016, s. 72). Golka (2017, s. 13–14) wielokulturowość postrzega jako

współwystępowanie na tej samej przestrzeni (albo w bezpośrednim sąsiedztwie bez wyraźnego ograniczenia, albo w sytuacji aspiracji do zajęcia tej samej przestrzeni) dwóch lub więcej grup społecznych o względnie odmiennych kulturowych (niekiedy też rasowych) cechach dystynktywnych: wyglądzie zewnętrznym, języku, wyznaniu religijnym, układzie wartości etc., które przyczyniają się do wzajemnego postrzegania odmienności z różnymi tego skutkami. (zob. także: Kempny i in., 1997)

Różne dyscypliny naukowe (psychologia, pedagogika, socjologia) na swój użytek na przestrzeni ostatnich lat wypracowały własne podejścia do opisu i analizy kultury (Geertz, 2005; Hańderek, 2015; Znaniński, 1971).

Odwołując się do prac Szackiej (2008, s. 79), polskiej socjolog, kulturę można rozumieć w sposób ogólny jako „to wszystko, co jest stworzone przez człowieka, co jest przez niego nabywane przez uczenie się i przekazywane innym ludziom, a także następnym pokoleniom”. Poprzez kulturę człowiek przekracza to wszystko, co naturalne, co przynależy ścisłemu determinizmowi genetycznemu. Kultura ludzka wyraża się we wszelkiej wymianie dóbr, zarówno pomiędzy jednostkami, jak i całymi zbiorowościami. Ponadto stanowi wyraz uczenia się i utrwalania

społecznych kodów, rytuałów, zachowań czy tradycji (Lumsden, Wilson, 1981; Wilson, 2002).

Przebywanie na emigracji dla wielu osób oznacza konieczność przyswajania nowych wartości, postaw i zachowań. Odrzucenie ich oznacza wejście na ścieżkę samowykluczenia społecznego.

„Uczenie się kultury” odbywa się na dwóch poziomach: świadomym i nieświadomym. Poprzez obserwację innych osób modelowane jest najpierw myślenie, potem odczuwanie i wreszcie zachowanie. W tym kontekście warto zauważyć, że proces przyswajania wartości kulturowych wymaga czasu, psychicznej przestrzeni oraz zaangażowania na poziomie poznawczym, emocjonalnym i behawioralnym.

Wszelkie uczenie się kultury odbywa się zawsze w odniesieniu do własnej wiedzy, posiadanych doświadczeń, systemu wartości i przekonań. Nie do przecenienia jest najbliższe środowisko oraz społeczny kontekst życia jednostki lub rodziny. W przypadku dzieci i młodzieży istotną rolę odgrywa środowisko szkolne, a w przypadku osób dorosłych – środowisko pracy.

Przynależność do organizacji zrzeszających emigrantów, poziom znajomości języka, osiągnięty bieżący status materialny oraz aktywne zaangażowanie w życie społeczności lokalnej (niekoniecznie osób przebywających na emigracji) to kolejne istotne zmienne determinujące sposób uczestnictwa w kulturze lokalnej.

OSOBISTE I RODZINNE KORELATY TOŻSAMOŚCI

Z socjologicznego punktu widzenia tożsamość związana jest z autoidentyfikacją, poprzez którą określamy siebie i prezentujemy się innym. Giddens (2004) tożsamość zdefiniował jako zespół cech, które wyróżniają jednostkę lub grupy. Cechy te określają przede wszystkim, kim lub czym jest owa jednostka lub grupa, a także wokół jakich wartości i znaczeń się orientuje. Z kolei do najważniejszych „źródeł” tożsamości zaliczył: płeć, orientację seksualną, narodowość lub etniczność oraz przynależność klasową. Zdaniem Giddensa (2004) istotnym elementem tożsamości jednostki jest jej imię i nazwisko. Tożsamość pozwala na utożsamianie się z jakimiś elementami rzeczywistości zewnętrznej (społecznej), a także umożliwia innym zdefiniowanie i rozpoznanie nas poprzez pewne charakterystyczne dla nas cechy (Olechnicki, Załęcki, 1997, s. 228). Jak wyjaśnia Nikitorowicz (1995, s. 68), tożsamość stanowi swoistą „całość konstrukcji podmiotu, które odnosi do siebie, do podstawowej potrzeby – potrzeby przynależności, która wyraża się w bliskości, poczuciu więzi, zakorzenienia, stabilności, identyfikacji z dziedzictwem, dorobkiem przodków”.

Tożsamość (*self identity*, *ego identity*, *the self*) jako kategoria psychologiczna w świetle teorii Eriksona wyłania się w kontekście dwóch najważniejszych dla człowieka relacji, a mianowicie najpierw w stosunku do siebie samego (tożsamość

indywidualna, osobista, która przysługuje samemu sobie) oraz w stosunku do innych ludzi, w tym do społecznych tradycji i kultury (tożsamość zbiorowa, przysługująca grupie). Można więc mówić z jednej strony o tożsamości osobistej, z drugiej zaś o tożsamości społecznej (Leary, Tangney, 2003).

Wielokulturowy charakter przestrzeni emigracyjnej wymusza na migrantach/emigrantach samookreślenie siebie oraz określenie zasad uczestnictwa w społeczności lokalnej, gdyż nikt nie może funkcjonować, będąc „zawieszonym” w próżni. Wszelkie interakcje społeczne dokonują się zawsze w konkretnym miejscu i czasie.

Nie bez znaczenia dla powodzenia projektu emigracyjnego ma miejsce zamieszkania, edukacji, pracy i wszelkiej innej aktywności, które stają się przestrzenią interakcji (Burdzik, 2012, s. 14; zob. także: Bulandra, Kościółek, Majcher-Legawiec, Romanowska, 2022). Ich wspólnotowy wymiar realizuje się poprzez uwspólnianie wartości, dialog kultur, ale i określenie różnic, które mają za zadanie nie dzielić, lecz wzmacniać indywidualność i osobistą tożsamość. W tym kontekście wspólne „użytkowanie przestrzeni” to zarazem kształtowanie tożsamości indywidualnej i zbiorowej.

Utrzymanie własnej tożsamości w środowisku kulturowo obcym należy do podstawowych zadań osób decydujących się na relokację. Autoidentyfikacja i samookreślenie stanowią ważny etap adaptacji społecznej. Umożliwia ona sprawne codzienne funkcjonowanie pośród lokalnej społeczności, moderuje potrzeby, określa indywidualne granice i preferencje aktywności zawodowej oraz tworzy ramę dla realizacji wartości.

W przypadku rodziny jako kategorii społecznej pojęcie tożsamości nabiera specyficznego znaczenia, gdyż stanowi naturalne, pierwotne i podstawowe środowisko życia człowieka oraz zazwyczaj odzwierciedla przemiany społeczno-ekonomiczne i kulturowe (Adamski, 2002, s. 29; Błasiak, Dybowska, 2010; Szczepański, 1972; Tyszka, 1974).

Wewnętrzne zasoby danej rodziny, rodzinna samoidentyfikacja, świadomość własnej historii, preferowanych wartości, a także okoliczności i motywy emigracji należą do istotnych czynników regulujących jakość funkcjonowania na emigracji. Niewątpliwie poziom edukacji, zamożność i zdolność utrzymania relacji społecznych będą również wpływać na jakość funkcjonowania rodziny w warunkach wielokulturowości. Generalnie rodzina przebywająca na emigracji, pomimo konieczności podjęcia licznych zobowiązań społecznych i indywidualnych przez poszczególnych jej członków, wynikających z sytuacji wielokulturowości, swoją tożsamość kształtuje w oparciu o doświadczenia z okresu sprzed emigracji. Wartości, zasady i normy przekazane przez poprzednie pokolenie mogą okazać się kluczowe dla „tu i teraz” rodziny migracyjnej/emigracyjnej (Rembowski, 1972; Tyszka, 1974; Ziemska, 1975, s. 10–11).

DOŚWIADCZENIE EMIGRACYJNE RODZINY W KONTEKŚCIE WIELOKULTUROWOŚCI

Opuszczenie ojczyzny stanowi wyzwanie dla każdej rodziny i związane jest z koniecznością adaptacji do nowych warunków. Proces ten często ma złożoną i dynamiczną postać, a towarzyszy mu – obok sukcesów i poczucia zrealizowanych celów – nierzadko doświadczenie alienacji, lęku i niepewności.

O ile termin *wielokulturowość* w teorii dla wielu brzmi atrakcyjnie, o tyle w praktyce wiąże się z koniecznością wyrażenia zgody na częściową rezygnację z własnych wartości, myślenia, zasad postępowania. Staje się z czasem dla wielu osób udręką, ciężarem, źródłem frustracji i sprzeciwu. Handlin, jeden z najznamienitszych kronikarzy dziejów emigracji w Ameryce, w książce *Wykorzeni* (*The Uprooted*; 2002) zauważa, że historia imigracji to historia wyalienowania i jego konsekwencji. Scheffer (2010), komentując to stwierdzenie, podkreśla, że *wyalienowanie* i *utrata* są kluczowymi pojęciami odnoszącymi się do imigrantów. Oczywiście zjawiska emigracji nie można sprowadzać tylko do negatywnych doświadczeń. Z pewnością emigracja jest zjawiskiem o wiele bardziej złożonym i nie sposób uchwycić jej charakteru, rozpatrując ją z tak wąskiej perspektywy.

Do najważniejszych wstępnych uwarunkowań procesu kształtowania i utrzymywania tożsamości rodzinnej i osobistej, jakości życia oraz ogólnego dobrostanu w warunkach emigracji można zaliczyć:

- charakter i jakość autoidentyfikacji czy też tożsamości rodzinnej i indywidualnej poszczególnych członków rodziny z okresu sprzed migracji/emigracji,
- centralny motyw migracji/emigracji rodziny i jej poszczególnych członków,
- aktualną sytuację migracyjną/emigracyjną rodziny lub jej poszczególnych członków,
- perspektywę na przyszłość rodziny lub jej członków.

Analizowanie migracji/emigracji z uwzględnieniem tych elementów pozwala możliwie całościowo opisać sytuację rodziny i osób indywidualnych przebywających na emigracji oraz tych, które dopiero planują wyjazd. Ponadto pozwala wskazać ewentualne trudności migracyjne oraz pozytywne aspekty migracji/emigracji.

Wśród zmiennych wewnątrzrodzinnych wspierających pozytywny proces in(a)kulturacji należy wymienić: więzi łączące członków rodziny oraz sposób komunikacji, wzajemne relacje, sposób rozwiązywania konfliktów wewnętrznych, gotowość do współpracy itp. Wśród zmiennych psychologicznych, indywidualnych i podmiotowych należy wskazać: płeć, wiek, cechy osobowe i temperamentalne, a także wykształcenie, kompetencje osobiste itp.

Podmiotowe, rodzinne i społeczne cechy poszczególnych członków rodziny wraz ze sposobem interakcji rodziny i jej członków ze środowiskiem to istotne elementy identyfikacyjne rodziny. Ważne spostrzeżenie w kontekście funkcjonowania rodziny w środowisku różnicowanym kulturowo odnotowała

Ogrodzka-Mazur (2010, s. 447), podkreśliła bowiem wagę i znaczenie możliwości zachowania przez rodzinę odrębności jako małej grupy społecznej. To właśnie ta odrębność „stanowi istotny wyznacznik poczucia tożsamości rodziców i dzieci oraz ich zachowań z tym poczuciem związanych”.

Czas spędzany na emigracji odgrywa ważną rolę adaptacyjną. Wraz z jego wpływem adaptacja postępuje tak, że społeczną afiliację rodziny będzie można uznać za dopełnioną. Prawdą jest jednak też to, że wiele rodzin i poszczególnych ich członków nie podejmuje integracji społecznej lub pomimo starań do niej nie dochodzi, dlatego w przypadku pewnych osób i ich rodzin pozostawanie w warunkach dłuższej emigracji może prowadzić do wyobcowania (Scheffer, 2010). Równocześnie niepewność miejsca, niepewność siebie oraz niepewność egzystencji i czasu paraliżuje emigrantów w miejscu aktualnego przebywania, często narażając ich na wyalienowanie z „tu i teraz”.

Poczucie samotności, odseparowanie od dotychczasowego życia, kultury i zwyczajów oraz poczucie, że dotychczasowa ciągłość została przerwana, potęguje egzystencjalną alienację zarówno jednostki, jak i całych rodzin. Jak pokazują badania, emigracja zarobkowa w pewnych przypadkach wiąże się z problemem wykształcenia się nieadaptacyjnych schematów funkcjonowania osób emigrujących i ich dzieci (Kaczuba, 2021).

Odkrycie i doświadczenie, że osobiste umiejętności, doceniane w macierzystym kraju, są zupełnie bezużyteczne i niedoceniane w nowym miejscu zamieszkania, z pewnością nie służy umacnianiu pewności siebie, wręcz przeciwnie – doświadczenie to paraliżuje i utrudnia konieczną asymilację społeczną.

W nowych warunkach emigracyjnych, żyjąc w środowisku zróżnicowanym kulturowo, rodziny i ich członkowie na różne sposoby odczuwają potrzebę wsparcia ze strony religii, a także potrzebę utrzymania własnego języka, przestrzegania tradycji narodowych i zwyczajów rodzinnych. Niestety, nie zawsze jest to możliwe, zwłaszcza w tych miejscach, w których promuje się zunifikowane wzorce zachowań wśród wielokulturowych eklektycznych zbiorowisk nowo przybyłych osadników. W sytuacji konieczności adaptacji do nowych warunków życia dochowanie wierności własnym tradycjom i zwyczajom lokalnym nie należy do najprostszych, nie jest jednak niemożliwe.

Aby nie stracić własnej tożsamości, osoby przebywające na emigracji podejmują starania mające na celu kultywowanie własnych tradycji, dbają o przekazanie młodemu pokoleniu języka, religii, historii i kultury. Służą do tego różne centra kulturalne, ośrodki edukacji, cykliczne wydarzenia o charakterze patriotycznym. Zabezpieczenie własnej tożsamości odbywa się w wymiarze zinstytucjonalizowanym i prywatnym, nieformalnym. Olbrzymią rolę w tym zakresie odgrywają rodziny, są bowiem podstawowymi komórkami życia społecznego.

Zasadnicze pytania od lat są niezmiennie: Jak uczynić z nowej ziemi swój własny dom? (Turska, 2017) Czy jest to możliwe? Czy myśl o stworzeniu nowego

domu w nowym miejscu jest jedynie złudnym sentymentem czy też koniecznym warunkiem dla zachowania ciągłości własnej tożsamości? A może zerwanie z dotychczasowym stylem bycia, wejście w nowe, często nie do końca znane ramy nowej kultury, nowych wartości, nowego sposobu myślenia, gwarantuje przyszły dobrobyt? Czy wielokulturowość wymaga zerwania owej ciągłości? Czy to jest konieczne, a może jedynie zostawienie za sobą dotychczasowego życia, myślenia, postępowania jest opcją jedną z wielu, na którą można, ale nie trzeba się decydować?

Wielokulturowość, międzykulturowość i transkulturowość – jak zauważają Śliz i Szczepański (2011) – wyrażają się we współistnieniu wielu różnych kultur w określonej przestrzeni społecznej. Bytowanie w środowisku wielokulturowym wymusza na jej uczestnikach wchodzenie w mniej lub bardziej złożone interakcje, które obok spontanicznego i naturalnego charakteru wymagają refleksji i przygotowania (już na poziomie edukacji szkolnej; zob. McLaren, 1995). Ostatecznie międzykulturowość wymaga wzajemnego „uczenia się” i stanowi wyraz przenikania się rozmaitych elementów różnych kultur, czego finalnym rezultatem jest nowa jakość i tożsamość kulturowa, zarówno na poziomie jednostek, rodzin, jak i całych społeczeństw (Bojar, 2006; Sordyl-Lipnicka, Pufal-Struzik, 2019).

ZAKOŃCZENIE

Czas emigracji dla wielu rodzin i osób indywidualnych okazuje się ciężkim okresem konfrontacji z rzeczywistością, która przybiera postać zgoła różną od tej wyobrażonej. Zanim rodzina uzyska status „zakotwiczonej” w środowisku i lokalnej kulturze, upływa sporo czasu, w którym musi mierzyć się z licznymi przeciwnościami dnia codziennego.

W obliczu zachodzących przemian społecznych, wynikających z naturalnej dynamiki migracji oraz z nadzwyczajnych okoliczności i wydarzeń, wśród których znajduje się propagacja pandemii COVID-19 oraz wybuch wojny w Ukrainie, na nowo powracają pytania o specyfikę relokacji rodzin i pojedynczych osób w celach zarobkowych, edukacyjnych, a także w wyniku katastrof naturalnych, toczonych konfliktów zbrojnych, sytuacji politycznych.

Przystosowanie się do nowych realiów życia wiąże się dla wielu osób z koniecznością przededefiniowania ról społecznych (Bera, 2008; Dąbrowska, 2016; Kawczyńska-Butrym, 2008). Co więcej, rodzina migracyjna mierzy się z koniecznością łączenia i integracji wielokulturowych norm i wartości, nierzadko względem siebie obcych i trudnych do pogodzenia. Jest to zatem rodzina funkcjonująca w warunkach stresu adaptacyjnego do warunków kulturowych, które nie zawsze są przedmiotem jej wyboru. Rodziny emigracyjne to często rodziny rozłączone; to rodziny ryzyka, gdzie sukces finansowy może przeplatać się z trudnościami

osobistymi, konfliktami międzypokoleniowymi, a nawet z doświadczeniem marginalizacji społecznej.

Decyzja o emigracji i zamieszkaniu w warunkach innej, często obcej kultury powodowana jest najrozmaitszymi przesłankami. Najczęściej jest wynikiem dążenia człowieka do uzyskania bardziej dogodnego i stabilnego zabezpieczenia ekonomicznego oraz uzyskania lepszej pozycji społecznej. Siły ekonomiczne i społeczne stanowią więc faktycznie najczęstszą siłę motywacyjną dla emigracji, choć nie jedyną.

Koszty emigracji są oczywiście olbrzymie. Wiążą się z porzuceniem rodzinnego domu na rzecz często niepewnej przyszłości. W przypadku emigracji całych rodzin dochodzi jeszcze potrzeba odnalezienia lub zbudowania własnej tożsamości. Decyzja o wyjeździe, o zamieszkaniu w nowym miejscu wiąże się również z wymogiem wejścia w nowe środowisko, w nową kulturę, która nie zawsze jest kompatybilna z kulturą i wartościami emigranta i jego rodziny.

Wśród wielu pytań odnoszących się do rodzin zamieszkujących na emigracji znajduje się z jednej strony pytanie o to, w jaki sposób rodzina „radzi sobie” z wielokulturowością, z drugiej zaś jak wielokulturowe otoczenie wpływa na sposób jej funkcjonowania. Dla niejednego badacza z pewnością ciekawym zadaniem będzie analiza specyfiki procesów zachodzących w obrębie rodziny, m.in. tego, jak własna kultura rodziny wpływa na jej relacje z otoczeniem społecznym, ale też jak rodzina reaguje na zwiększający się zakres wielokulturowości w swoim otoczeniu. Tego typu zagadnień jest wiele, ale odnoszące się do nich rozważania przekraczają ramy niniejszego opracowania. Z pewnością wiele tematów omówionych w tym artykule wciąż wymaga poszerzenia i omówienia. W pewnym momencie należy się jednak zatrzymać z nadzieją na rozwinięcie przy najbliższej okazji tego, co niedopowiedziane.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Aboim, S., Vasconcelos, P. (2019). Reassessing (De)Standardization: Life Course Trajectories across Three Generations. *Portuguese Journal of Social Science*, 18(3), 299–318. DOI: 10.1386/pjss_00012_1
- Adamski, F. (2002). *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bera, R. (2008). *Emigranci polscy w nowym środowisku pracy*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bernard, A., Kalemba, S. (2022). Internal Migration and the De-Standardization of the Life Course: A Sequence Analysis of Reasons for Migrating. *Demographic Research*, 46, 337–354. DOI: 10.4054/DemRes.2022.46.12
- Błasiak, A., Dybowska, E. (2010). *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Bojar, H. (2006). Rodzina w sytuacji wielokulturowości. W: J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności. Różnorodność miejsc i czasu* (s. 164–179). Warszawa: IFiS PAN.

- Brückner, H., Mayer, K.U. (2005). De-Standardization of the Life Course: What It Might Mean? And If It Means Anything, Whether It Actually Took Place? *Advances in Life Course Research*, 9, 27–53. DOI: 10.1016/S1040-2608(04)09002-1
- Bulandra, A., Kościółek, J., Majcher-Legawiec, U., Romanowska, J. (2022). *Życie w wielokulturowym środowisku szkolnym. Podręcznik dla nauczycielek i nauczycieli*. Kraków: Interkulturalni.pl.
- Burdzik, T. (2012). Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji. *Kultura – Historia – Globalizacja*, (11), 13–27.
- Dąbrowska, A. (2016). *Rodzina migracyjna w przestrzeni życiowej dorastających. Holistyczny model wsparcia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Geertz, C. (2005). *Interpretacja kultury. Wybrane eseje*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Giddens, A. (2004). *Socjologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Golka, M. (2017). Międzykulturowe wyzwania i wyzwania. *Relacje Międzykulturowe / Intercultural Relations*, 1(1), 11–26. DOI: 10.12797/RM.01.2017.01.02
- Handlin, O. (2002). *The Uprooted: The Epic Story of the Great Migrations that Made the American People*. Philadelphia: The University of Pennsylvania Press.
- Hańderek, J. (2015). Pojęcia i definicje kultury. W: P. Mróz (red.), *Filozofia kultury* (s. 23–42). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kaczuba, A. (2021). Razem czy osobno? Emigracja zarobkowa a wczesne nieadaptacyjne schematy młodych dorosłych. *Psychologia Wychowawcza*, (19), 57–74.
- Kawczyńska-Butrym, Z. (2008). Migracja – szansa czy zagrożenie rodziny. W: W. Muszyński, E. Sikora (red.), *Małżeństwo i rodzina w ponowoczesności* (s. 113–120). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kempny, M., Kapciak, A., Łodziński, S. (red.). (1997). *U progu wielokulturowości. Nowe oblicza społeczeństwa polskiego*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Leary, M.R., Tangney, J.P. (2003). *Handbook of Self and Identity*. New York: Guilford Press.
- Lumsden, C.J., Wilson, E.O. (1981). *Genes, Mind, and Culture: The Coevolutionary Process*. Cambridge: Harvard University Press.
- Mazurkiewicz, P. (2020). Wielokulturowość a multikulturalizm. *Chrześcijaństwo, świat, polityka. Zeszyty Społecznej Myśli Kościoła*, (24), 242–264.
- McAuliffe, M., Triandafyllidou, A. (Eds.). (2021). *World Migration Report 2022*. Geneva: International Organization for Migration.
- McLaren, P. (Ed.). (1995). *Multicultural Education, Critical Pedagogy, and the Politics of Difference*. Albany: State University of New York Press.
- Nikitorowicz, J. (1995). *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*. Białystok: Trans Humana.
- Nikitorowicz, J. (2014). Wielokulturowość – pogranicze – człowiek pogranicza. Ku paradygmatowi współistnienia, zachowania i kreowania pokoju. *Drohiczyński Przegląd Naukowy. Wielokulturowe Studia Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego*, (6), 171–189.
- Ogrodzka-Mazur, E. (2010). Współczesna rodzina migracyjna w przestrzeni społecznej, (wielokulturowej i edukacyjnej). W: E. Syrek, (red.), *Czas społeczny akademickiego uczestnictwa w rozwoju i doskonaleniu civil society. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Radziejewiczowi-Winnickiemu w 65. rocznicę urodzin* (s. 445–461). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Olechnicki, K., Załęcki, P. (red.). (1977). *Słownik socjologiczny*. Toruń: Wydawnictwo Graffiti BC.
- Rembowski, J. (1972). *Więzi uczuciowe w rodzinie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sadowski, A. (2016). Wielokulturowość jako czynnik zrównoważonego i inteligentnego rozwoju Polski. *Optimum. Studia Ekonomiczne*, (4), 69–82.
- Scheffer, P. (2010). *Druga ojczyzna. Imigranci w społeczeństwie otwartym*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.

- Sordyl-Lipnicka, B., Pufal-Struzik, I. (2019). Praca zawodowa rodziców poza granicami kraju a poziom spójności rodziny. W: T. Rostowska, A. Lewandowska-Walter (red.), *Psychospołeczne konteksty relacji rodzinnych* (s. 170–185). Warszawa: Difin.
- Szacka, B. (2008). *Wprowadzenie do socjologii*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Szczepański, J. (1972). *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Szczurek-Boruta, A. (2013). *Doświadczenia społeczne w przygotowaniu przyszłych nauczycieli do pracy w warunkach wielokulturowości*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Śliz, A., Szczepański, M.S. (2011). Wielokulturowość i jej socjologiczny sens. Festival Caravan czy wielokulturowe Street Party? *Studia Socjologiczne*, (4), 7–25.
- Turska, E. (2017). Dom rodzinny jako przestrzeń kształtowania tożsamości. W: A. Ładyżyński, M. Piotrowska, M. Kasprzak (red.), *Dom rodzinny w doświadczeniu (auto)biograficznym* (s. 19–30). Wrocław: Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Tyszka, Z. (1974). *Socjologia rodziny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wilson, E.O. (2002). *Konsiliencja*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Wilson, T. (2010). Model Migration Schedules Incorporating Student Migration Peaks. *Demographic Research*, 23(8), 191–222. DOI: 10.4054/DemRes.2010.23.8
- Ziemska, M. (1975). *Rodzina a osobowość*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Znaniecki, F. (1971). *Nauki o kulturze. Narodziny i rozwój*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

NETOGRAFIA

- Główny Urząd Statystyczny. (2021). *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004–2020*. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosc/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-czasowej-emigracji-z-polski-w-latach-2004-2020,2,14.html?pdf=1>
- UN Refugee Agency (UNHCR). (2023). *Ukraine Emergency*. Pobrane z: <https://www.unhcr.org/ukraine-emergency.html>

ABSTRACT

The article addresses issues related to migration/emigration of individuals and their families, and draws attention to the specificity and size of contemporary emigration, emphasizing the importance of the unique historical context of modern relocation of people, both the propagation of the COVID-19 pandemic and the huge wave of refugees from war-torn Ukraine. The aim of the study was to discuss selected correlates important for contemporary migration/emigration that shape the identity of the family and its members residing in a culturally diverse environment. Multiculturalism as a value in itself is generally not questioned today, but the practice of everyday life shows that for many people it is a real practical challenge. Therefore, subjective and social determinants of learning and assimilating culture as well as building family and individual identity were distinguished. The value of the process of education and family upbringing as a factor supporting the process of adaptation to the conditions of multiculturalism was also emphasized.

Keywords: family; culture; multiculturalism; migration; education; upbringing